

Fonetika és fonológia

Előadás

2015. október

Balogné Bérces Katalin
PPKE BTK, Budapest/Piliscsaba

5: A magyar mássalhangzók fonológiája

Ismétlés: mássalhangzók: zöngé

p [p]

b [b]

t [t]

d [d]

ty [c]

gy [ɟ]

k [k]

g [g]

c [ts]

cs [tʃ]

dzs [dʒ]

f [f]

v [v]

sz [s]

z [z]

s [ʃ]

zs [ʒ]

h [h]

m [m]

n [n]

ny [ɲ]

l [l]

r [r]

j / ly [j]

AKADÁLYHANGOK (OBSTRUENSEK)

**ZENGŐHANGOK
(SZONORÁNSOK)**

Mássalhangzók: zöngé

AKADÁLYHANGOK (OBSTRUENSEK) (ZÖREJHANGOK)

zöngés-zöngétlen párok

a zöngésségi hasonulásban részt vesznek

nem tipikus szótagalkotó mássalhangzók

ZENGŐHANGOK (SZONORÁNSOK)

zöngések

...nem vesznek részt

más nyelvekben
szótagalkotó msh-k

Ismétlés: a képzés módja

p [p]

c [ts]

f [f]

m [m]

b [b]

cs [tʃ]

v [v]

n [n]

t [t]

dzs [dʒ]

sz [s]

ny [ɲ]

d [d]

z [z]

l [l]

ty [c]

s [ʃ]

r [r]

gy [ɟ]

zs [ʒ]

j / ly [j]

k [k]

h [h]

g [g]

hangzósság/szonoritás

(felpattanó) zárhangok

zárréshangok

réshangok

zengőhangok
(nazálisok+közelítőhangok)

A képzés módja

hangzósság/szonoritás

(felpattanó) zárhangok

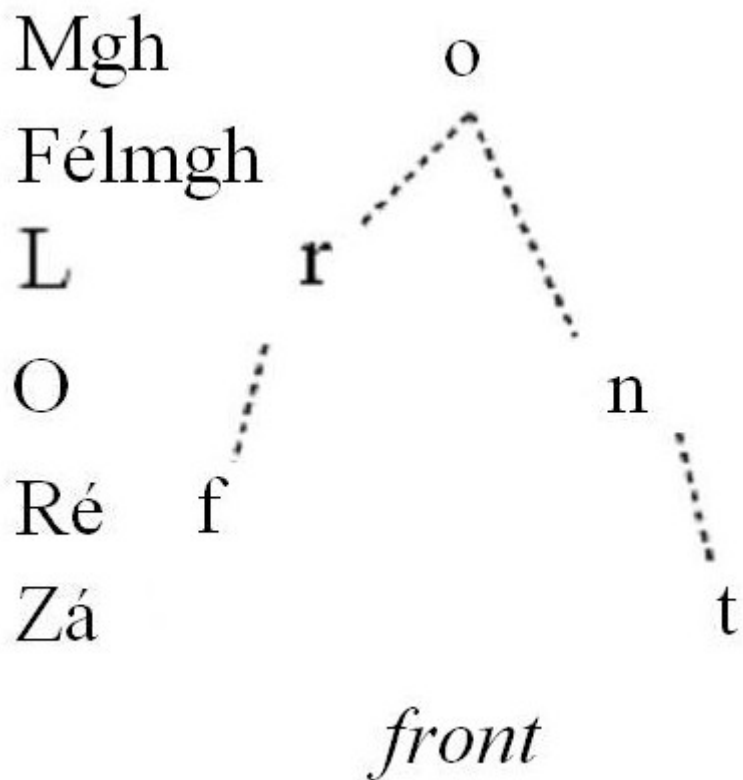
zárréshangok

réshangok

zengőhangok
(nazálisok+közelítőhangok)

front, karszt, szleng, csönd ...

Fonotaktika: a Hangzóssági Sorbarendezés Elve

hangzóssági / zengősségi / szonoritási profil

A képzés módja

hangzósság/szonoritás

(felpattanó) zárhangok

zárréshangok

réshangok

zengőhangok
(nazálisok+közelítőhangok)

Ismétlés: A képzés helye

/p, b, m/ - bilabiális

/f, v/ - labiodentális

/n, t, d, s, z, ts, l, r/ - alveoláris

/ʃ, ʒ, tʃ, dʒ/ - posztalveoláris (alveopalatális)

/j, c, ɟ, ɲ/ - palatális

/k, g/ - veláris

/h/ - laringális/glottális

A magyar mássalhangzók fonológiája

Obstruenseket érintő jelenségek:

- Zöngésségi hasonulás
- Szibiláns hasonulás
- Affrikálódás

Szonoránsokat érintő jelenségek:

- Nazális hasonulás
- Szonoránsok kiesése

Egyéb jelenségek:

- Palatalizáció
- Rövidülés (degemináció)
- Mássalhangzó-kivetés

Különleges fonémák: v, h, j

Zöngésségi hasonulás

a.	b.	c.	d.
zseb – zsebkendő nagy – nagykabát mag – magtár had – hadtest ház – háztető egy – egyszerű víz – víztartály tév(es) – tévhit rúzs – rúzsolt Árpád – Árpád híd	szak – szakdolgozat gyász – gyászdal nép – népzene taccs – taccsbíró vas – vasbolt út – útzár vizit – vizitdíj	cigány – cigánypecsenye fej – fejkendő lom – lomtár orr – orrszarvú hon – hontalan áru – árukészlet fa – fapad	szak – szakember gyász – gyásznének röp(tet) – röplabda nép – népliget has – hasizom lejt – lejtmenet vas – Vas megye

regresszív (visszaható/hátraható)

Zöngésségi hasonulás

a.	b.	c.	d.
zseb – zsebkendő nagy – nagykabát mag – magtár had – hadtest ház – háztető egy – egyszerű víz – víztartály tév(es) – tévhit rúzs – rúzsolt Árpád – Árpád híd	szak – szakdolgozat gyász – gyászdal nép – népzene taccs – taccsbíró vas – vasbolt út – útzár vizit – vizitdíj	cigány – cigánypecsenye fej – fejkendő lom – lomtár orr – orrszarvú hon – hontalan áru – árukészlet fa – fapad	szak – szakember gyász – gyásznének röp(tet) – röplabda nép – népliget has – hasizom lejt – lejtmenet vas – Vas megye

e. tévhit hatvan
 évszak öszvér

f. Árpád híd ?
 közhely

Zöngésségi hasonulás

a.	b.	c.	d.
zseb – zsebkendő nagy – nagykabát mag – magtár had – hadtest ház – háztető egy – egyszerű víz – víztartály tév(es) – tévhit rúzs – rúzsolt Árpád – Árpád híd	szak – szakdolgozat gyász – gyászdal nép – népzene taccs – taccsbíró vas – vasbolt út – útzár vizit – vizitdíj	cigány – cigánypecsenye fej – fejkendő lom – lomtár orr – orrszarvú hon – hontalan áru – árukészlet fa – fapad	szak – szakember gyász – gyásznének röp(tet) – röplabda nép – népliget has – hasizom lejt – lejtmenet vas – Vas megye

e. tévhit
évszak

f. Árpád híd ?
közhely

hot dog :-)

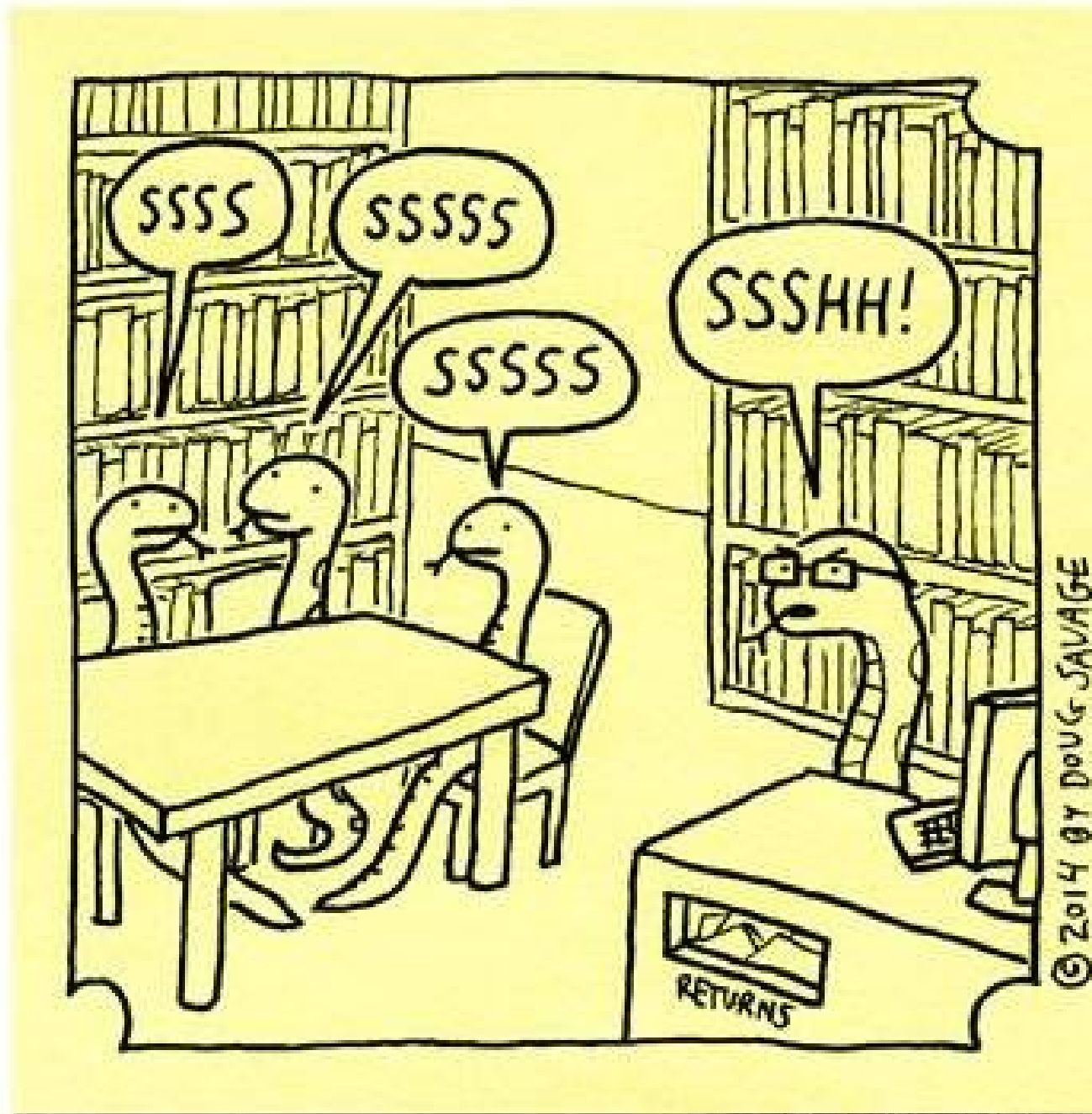

Szibiláns hasonulás

- Szibilánsok: alveoláris és posztalveoláris réshangok és affrikáták; „érdes” hangok (magas frekvenciájú, intenzív zörej); „sziszegő és susogó hangok”

Savage Chickens

by Doug Savage

Szibiláns hasonulás

- Szibilánsok: alveoláris és posztalveoláris réshangok és affrikáták; „érdes” hangok (magas frekvenciájú, intenzív zöreje); „sziszegő és susogó hangok”
- (nem kötelező) regresszív, képzési hely szerinti hasonulás:

kisszék	-ʃs-	-s:-
világoszöld	-ʒz-	-z:-
kiscica	-fts-	-sts-
vészcsengő	-stʃ-	-ftʃ-

Affrikálódás

- Azonos (vagy majdnem azonos) képzési helyű zárhang + réshang/affrikáta = hosszú affrikáta (nem mindig kötelező)
- látszat, ramaty szandál, barátság/öt csiga, bodza, nagy zebra, vad zsiráf, egy dzsóker
- Azon esetei, amikor két külön hang egy harmadikká alakul: összeolvadás (kölcsönös hasonulás)

Nazális hasonulás

van

van kutyád?

telefon

telefonkagyló

én

én kérek!

min

min gondolkozol?

len

lengatya

olyan

olyan gebe

(kötelező) regresszív, képzési hely szerinti hasonulás

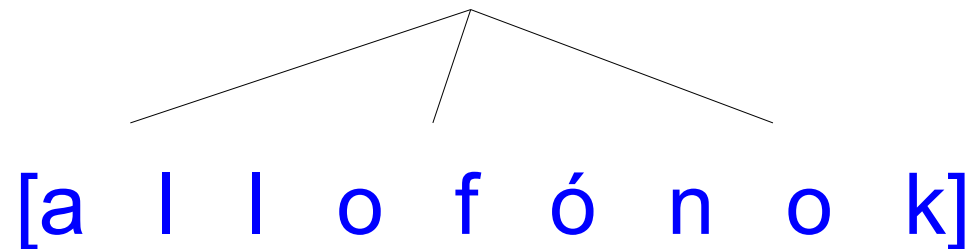
Nazális hasonulás

telefon

telefon telefonkagyló telefonbetyár ...

Nazális hasonulás

/fonéma/

- Szombat??
- Gomba, hangya ...

Szonoránsok kiesése

- Nazálisok: n-törlés + mgh-nazalizáció
- *vánszorog*: v[ã:]szorog
- Szabályrendezés?

Szonoránsok kiesése

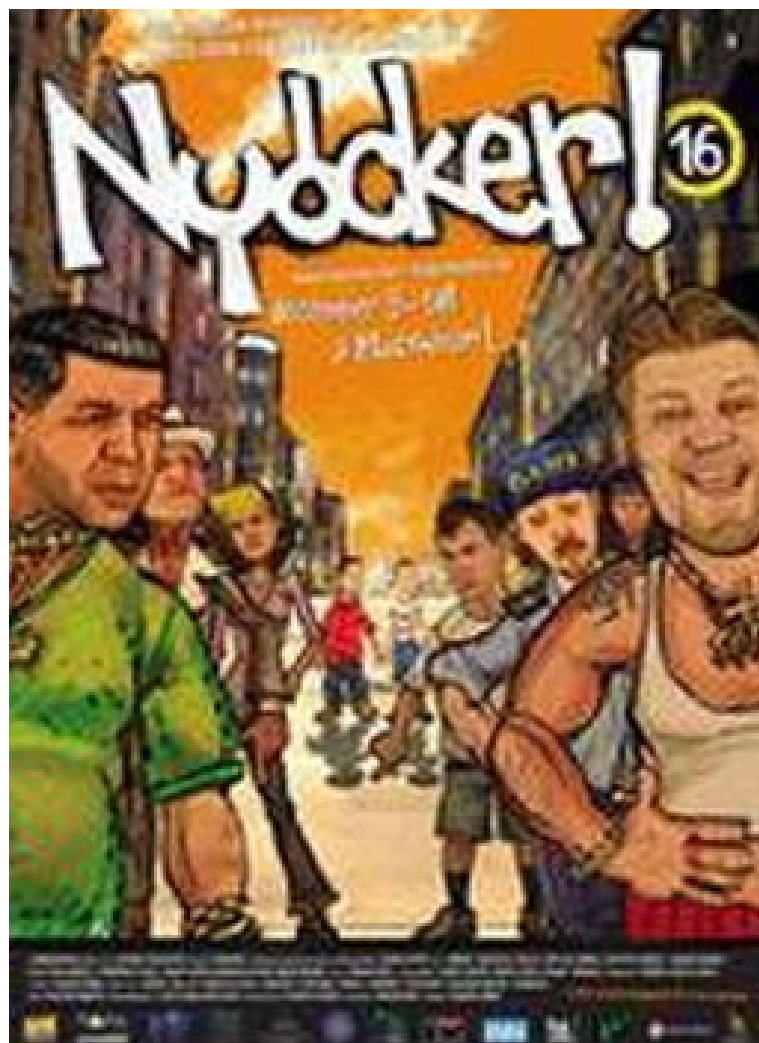
- Likvidák: // és /r/: *elment/küld, mármegint/mért*
- pótlónyúlás

<http://szegedlive.hu/vicces-kepek-6/amikor-faj-296/bot-31716.html>

**Csak a Nap ragyogjon,
Chuck a hód az égen...**

Palatalizáció

- „jésítés”/„lágyítás”:

alveoláris + palatális = (hosszú) palatális

- Azon esetei, amikor két külön hang egy harmadikká alakul: összeolvadás
- Három típus:
 - 1) t-palatalizáció felszólító módban: üss, önts, fess
 - 2) Lexikális (szón belüli): látja, hordja, fonja, falja
 - 3) Szóhatáron át történő (nem kötelező): átjáró, védjegy, van joga, feljön, két nyúl, van gyufa

Rövidülés (degemináció)

- hallgat, jobbra, verssor, párttitkár...

Mássalhangzó-kivetés

- Mondta, különbség...

Különleges fonémák

/j/

- Van zöngés/zöngétlen réshang allofónja: dob[j], kap[ç]
- Gyakran tölti ki a két mgh közti hiátust: hi[j]átus, te[j]a

Hiátustöltés

„Hány j-vel írják, hogy Siófok?”

<https://www.youtube.com/watch?v=DJFomly77rM>

<http://www.bijobolt.hu/>

Különleges fonémák

/j/

- Van zöngés/zöngétlen réshang allofónja: dob[j], kap[ç]
- Gyakran tölti ki a két mgh közti hiátust: hi[j]átus, te[j]a

/v/

- A zöngésségi hasonulásban csak félig vesz részt
- -val/vel, -vá/vé ragokban progresszív teljes hasonulás
- v-tövek (TMR)

/h/

- Nincs zöngés párja
- A zöngésségi hasonulásban csak félig vesz részt
- Allofónjai: [h]ód, te[h]én, te[x]nika/do[x], (te[ç]nika/pe[ç])
- Lexikális h-törlés: cseh~csehek

Ismétlés: Folyamatok, jelenségek

- Szinkrón (alternációk) vs. diakrón (hangváltozások)
- A hangkörnyezet meghatározó szerepe: lineáris környezet (elsősorban hasonulások) vs. hierarchikus szerkezet (szótag, láb stb.) (gyengülési folyamatok)
- Szegmentális vs. szuprasegmentális (prozódiai)

A felszólító mondatok dallama:

Figyelj!

↔

Figyelj!

Ismétlés: Folyamatok, jelenségek

- Szinkrón (alternációk) vs. diakrón (hangváltozások)
- A hangkörnyezet meghatározó szerepe: lineáris környezet (elsősorban hasonulások) vs. hierarchikus szerkezet (szótag, láb stb.) (gyengülési folyamatok)
- Szegmentális vs. szuprasegmentális (prozódiai)

A felszólító mondatok dallama: *Figyelj!* ↔ *Figyelj!*

A hasonulás típusai

- **Részleges vs. teljes**

zsebkendő, lengatya vs. azzal, éljen

- **Zöngéesség szerinti vs. képzés helye szerinti**

zsebkendő, vasgolyó vs. lengatya, kiscica, látja

- **Regresszív vs. progresszív**

zsebkendő, kiscica vs. dobj, kapj, azzal

- **(Írásban) jelölt vs. jelöletlen**

azzal, fuss vs. vasgolyó, dobj, látja

Gyengülési folyamatok (leníció)

- Törlések (h, l, r)
- Degemináció
- Mássalhangzó-kivetés

Feladvány :-)

Felhasznált irodalom

- Forró Orsolya (kézirat) Hangtan I-II. Egyetemi jegyzet. Piliscsaba: PPKE BTK.
- Jacques Durand – Siptár Péter (1997) Bevezetés a fonológiába. Budapest: Osiris.
- Kassai Ilona (1998) Fonetika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Siptár Péter – Törkenczy Miklós (2000) The Phonology of Hungarian. Oxford: OUP.
- Cser András: kiosztmányok
(<http://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/angol-amerikai-intezet/oktatok/cser-andras>)